

УДК 801.82.811.111(73)

ПОТІК СВІДОМОСТІ ЯК ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ПЕРСОНАЖІВ (на матеріалі роману Вірджинії Вульф “Хвилі”)

Світлана Авраменко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Проведено комплексний аналіз творчого методу і думок Вірджинії Вульф як теоретика літератури, романіста, філософа і літературного критика, які віддзеркалились у її найбільш неоднозначному романі “Хвилі”.

Ключові слова: потік свідомості, внутрішній монолог, відсутність сюжету, суб-особистості, поезія в прозі, часовий монтаж, епіфанія, психологічний час.

Потік свідомості є терміном, який часто плутають з внутрішнім монологом, як це робить Едуард Дужардін. Він пише, що внутрішній монолог відрізняється від традиційного монологу тим, що внутрішній монолог “is an expression of the most intimate thought that lies nearest the unconscious; in its form, it is produced in direct phrases reduced to the minimum of syntax” [3, с. 98]. Ознака, яку дослідник вважає притаманною виключно внутрішньому монологу, такою ж, якщо не більшою мірою, характерна для потоку свідомості.

Джеральд Принс розрізняє внутрішній монолог і потік свідомості. Він пише: “Though interior monologue and stream of consciousness have often been considered interchangeable, they have also frequently been contrasted: the former would present a character’s thoughts rather than impressions or perceptions, while the latter would present both impressions and thoughts; or else, the former would respect morphology and syntax, whereas the latter would not and would thus capture thought in its nascent stage, prior to any logical connection” [8, с. 94]. Отже, потік свідомості відрізняється від внутрішнього монологу тим, що в ньому відсутня чітка логіка; тоді як внутрішній монолог є добре вербально організований і звучить логічно.

У статті приймаємо визначення терміну “потік свідомості”, у розумінні В. Кухаренко, як “однієї з форм внутрішнього мовлення персонажу, яка дає змогу автору (і читачам) зазирнути у внутрішній світ персонажа, спостерігати за його думками і поглядами у процесі формування останніх. І як віддзеркалення ментальних процесів, представлене у формі внутрішньої мови, що не пройшли лінгвістичної обробки, яка б зробила це внутрішнє висловлювання зрозумілим для читачів” [1, с. 10].

Термін “потік свідомості” придумав американський психолог Вільям Джеймс. Як літературний термін він з’явився на початку ХХ сторіччя. У суть цього терміну вкладали основу самосвідомості, а пізніше вживали в таких типах оповіді, в яких ав-

тор чи оповідач, або зовсім був відсутній, або знаходився в тіні, щоб дати можливість вести розповідь через свідомість, підсвідомість, чи пре-свідомість одного чи більше персонажів оповіді. Часто в оповідях, написаних цією технікою не буває різниці між різними рівнями реальності – такими, як сновидіння, спогади, вимріяні думки чи реальні сенсорні сприйняття [5, с. 329].

Техніка потоку свідомості асоціюється з періодом високого модернізму початку двадцятого сторіччя: Джеймс Джойс, Дороті Річардсон, Вірджинія Вульф. У статті розглянуто особливості стилю В. Вульф на матеріалі її роману “Хвилі”.

Саме досягнення Вірджинії Вульф (1882–1941) як романіста роблять її визначною письменницею модернізму, її експерименти зі стилем, вибором слів і зображенням внутрішнього світу персонажів. Вона доводила, що письменники більше не можуть відтворювати складність людської свідомості, вживаючи традиційні методи. І В. Вульф знайшла іншу стратегію оповіді, усвідомлюючи, що ні через діалог, ні через авторські ремарки неможна відтворити складні людські стосунки і зміни у свідомості, які відбуваються за секунди. В. Вульф намагалась знайти спосіб для передачі в художньому творі не тільки того, що персонажі говорять, але й того, “What they leave unsaid” [6, с. 61], і в такий спосіб розплутати переплетіння їхніх взаємин “spin out their entrails” [6, с. 39]. І це письменниці, безумовно, вдало, оскільки в її романах наголос поставлено не на зовнішньому, а на внутрішньому житті персонажів.

Письменниця притримувалась погляду, що в художній літературі треба відтворювати суб’єктивний, мінливий, внутрішній досвід, тому її стиль радикально відрізняється від стилю традиційних романістів. Описуючи внутрішні якості і взаємини персонажів, вона користується потоком свідомості.

Ознакою стилю В. Вульф є те, що вона підпорядкувала драматичну дію і розвиток сюжету в своїх творах дослідженню невисловлених вголос думок і почуттів персонажів. У своїх дуже особистих, і часто експериментаторських, роботах вона поставила під сумнів саму природу реальності та значення окремого індивіда у відчуженому і дегуманізованому зовнішньому світі.

Стилістична палітра В. Вульф відрізняється від конвенційної прози наступними особливостями: 1) Оповідач є нейтральним чи взагалі відсутнім; 2) Існує різноманіття поглядів; 3) Оповідь є прямим потоком думок через свідомість персонажів.

Літературний критик П. Лоренс пише про розчинення особистостей у романах В. Вульф: “V. Woolf s dissolution of identity...” [6, с. 16]. Дійсно, думка письменниці про розчинення індивідуальності у бурхливому потоці життя простежується і в тому факті, що в її прозі сюжет є відкритим, без поділу на ті елементи, що мають у ньому міститися, від експозиції, до розв’язки.

У прозі В. Вульф присутня техніка, яка відома під назвою “часовий монтаж”, тобто, перенос образів чи думок з одного часу в інші часи, при цьому відправник мовлення може залишатися зафіксованим у просторі, тоді як його свідомість може рухатися у часі.

Існують два види часового монтажу: ретроспекція і проспекція. Приклади ретроспекції були помічені в аналізованому романі, причому, персонажі пам’ятають не тільки своє пережите минуле, а й несуть з собою тягар історичного минулого, тобто, події з історії людства. Включення ретроспективних сегментів в оповідь, яка витримана в теперішньому часі, імплікує думку про важливість минулого в житті персонажів.

Минуле дає людям досвід та індивідуальність. Навіть самим поєднанням часів автор увиразнює думку про важливість психологічного часу.

Ще однією особливістю роману “Хвилі” є включення в свідомість персонажів епіфанії, чи моменту прозріння – раптового відкриття правди, що трапляється з людиною один раз за все життя, і не з кожною людиною, а з тією, що досягнула певного ступеня духовного розвитку.

Така особливість прози В. Вульф, як незначна кількість діалогів, у порівнянні з кількістю внутрішніх монологів, увиразнює думку персонажів про неефективність слів для значущого спілкування. Щоб досягнути останнього, треба замінити слова жестами, сенсорним сприйняттям, музикою чи мовчанням.

Протягом свого творчого життя письменниця шукала засоби, якими можна передати людську свідомість. Роботи В. Вульф, з погляду стилю, який вжито для передачі людської свідомості, можна поділити на два періоди, чи на дві групи. Перша група робіт від “Подорожі на інший континент” (“The Voyage Out”, 1915) до роману “До маяка” (“To the Lighthouse”, 1927) відрізняється своїм реалістичним описом індивідуальної свідомості. Цю групу робіт, з погляду жанру, можна назвати “внутрішній реалізм”, на відміну від “зовнішнього реалізму”, характерних для більшості романів 19-го сторіччя.

Ключові риси ранніх робіт В. Вульф можна представити так: 1) Присутній оповідач, який веде розповідь від третьої особи; 2) Розвиток сюжету мінімальний; 3) Опис психологічного часу суттєво зменшений для того, щоб реалістично змалювати світ індивідуальної свідомості.

Стилістична палітра В. Вульф другого періоду відрізняється від її ранніх робіт і від конвенційної прози наступними особливостями: 1) Оповідач є нейтральним чи взагалі відсутнім; 2) Існує різноманіття поглядів; 3) Оповідь є прямим потоком думок через свідомість персонажів.

З іншого боку, у роботах другого періоду, після роману “Хвилі”, і в самому романі, відчувається більша зацікавленість автора в універсальних аспектах людської свідомості і для зображення їх вжито більш абстрактні засоби їх представлення. Письменниця переключала свою увагу на несвідомий і підсвідомий аспекти свідомості. У романі “Хвилі”, наприклад, використовується оповідач, який веде розповідь від першої особи, щоб передати зорові враження персонажу. У цьому ж романі широко вжито техніку “вільних асоціацій”.

Англійський літературний критик Нена Скрбік пише, що стиль В. Вульф належить скоріше до поезії ніж до прози: “it privileges images over words, and visual over traditional forms of literacy” [9, с. 138].

Унікальність творів В. Вульф, їхню структуру, характеристику персонажів, теми важко імітувати. Джейн Гольдман зауважив ще одну особливість прози В. Вульф, а саме, що вона пише про думки і слова персонажів як такі, що часто суперечать їхнім почуттям [4, с. 111].

В. Вульф увела унікальний стиль, використовуючи різні типи мовлення, приділяючи увагу деталям і реченням з різною довжиною, щоб винести на поверхню її особистий ментальний та емоційний досвід. Англійський літературний критик так характеризує літературні достоїнства роману В. Вульф “Хвилі”: кількість і різноманітність текстів

у цьому романі дає підставу до виділення окремого специфічного жанру в літературі, “The Woolfian novel” [11, с. 138].

Твори Вірджинії Вульф вважають найбільш психологічними з робіт усіх модерністів. Дія багатьох її романів відбувається виключно в головах її персонажів. “Хвилі” – це роман, написаний в експериментальній формі прози-поезії (a prose-poem). Його вважають найбільш важким для розуміння. Джейн Гольдман пише про цей роман: “It is a beautifully stylized, poetical work that alternates descriptive pastoral pages with sets of soliloquies by six characters” [4, с. 69]. У романі записаний майже безперервний потік свідомості шести персонажів, голоси яких допомагає розпізнати оповідач, який ідентифікує їхні голоси без коментарів. Письменниця вживає таку структуру оповіді, яка дає можливість читачам сприймати світ роману тільки через думки персонажів, коли вони коментують свої власні свідомі стани, або висловлюють свої спостереження за іншими.

Письменниця веде своїх персонажів з дитинства і, опускаючи вік юнацтва, переміщає їх у пізній середній вік. Часто дослідники висловлювали думку, що в шістьох персонажах: Бернард, Невіль, Дженні, Рода, Луї і Сузана – віддзеркалюються риси характеру, притаманні друзям Вірджинії Вульф, але так само припускали, що ці персонажі є проекцією особистого і творчого характеру письменниці, і що відтак персонажів у романі не шестеро, а всього один, фрагментований на шість аспектів. Сьомий персонаж, Персівал, введено читачам через монологи шести, і ніколи сам нічого не говорить.

Інколи роман вважають автобіографічним, оскільки персонажі часто висловлюють почуття, враження, думки, які ніяк не пов’язані з оточенням, стає зрозумілим, що сюжет не є центром цього роману. Як пише Мартін: “To analyze “The Waves” is, to a great extent, to analyze six consciousnesses, whom Woolf creates, and how their personalities assert themselves and interact” [7, с. 48].

Сузана Дік поділяє думку про те, що у романі “Хвилі” головне для В. Вульф не сюжет, а миттєвість буття і оточення, що включає цю миттєвість: “The moment of being and the scene that contains it...” [2, с. 69]. В аналізованому романі кожна група монологів має певний з’єднуючий елемент; інколи таким елементом є місце, де опиняються всі персонажі, наприклад, дитячі ясла; чи місце де відбувається прощання з Персі валом.

Крім того, кожна глава має лейтмотив, який повторюється, щоб читач міг пригадати певний настрій, який він мав у життєвому досвіді: “the beast is stamping” – про Луї; “the door opens and the tiger leaps” – про Роду; “I dance, I ripple” – про Дженні; “I love, I hate” – про Сузану. Перераховані є найбільш експресивними лейтмотивами.

Структура роману “Хвилі” загадкова. Єдину певну річ, яку можна сказати про текст, це те, що він поділений на дві частини. Перша частина складається з сегментів, надрукованих курсивом. В. Вульф називає їх інтерлюдіями. Припускають, що ці глави імплікують гру. Друга частина тексту складається з сегментів, надрукованих римським шрифтом. Ці сегменти виділені лапками і кожного разу зв’язуються фразою: “персонаж сказав”.

Твір “Хвилі”, будучи унікальним по формі, мабуть не може бути названий романом у конвенційному значенні цього слова. Перед тим як почати роботу над твором, який став романом “Хвилі”, В. Вульф думала написати твір, який вона називала “prose yet poetry”; “a novel and a play” [10, с. 104–105]. Пізніше вона визначила жанр “Хвилі” як:

“a play-poem”, “a game of language”, “an experimental fiction” and “a Dionysian game of the world...” [10, с. 36].

Працюючи над цим романом, письменниця прийняла радикально відмінний підхід до зображення: замість того, щоб описувати своїх персонажів з позиції всезнаючого оповідача, вона просто презентує власні думки персонажів через довгу низку монологів, які перериваються описами моря. Останнє символізує різні періоди життя. Відсутність всезнаючого оповідача робить думки і висловлювання єдиним фактором, який ідентифікує особистість. Письменниця скоротила структуру оповіді до мінімуму, ускладнивши тим самим завдання читача, який має відтворити особистості шести персонажів, маючи в розпорядженні єдине знаряддя: їхні думки.

В аналізованому романі зовнішні, об'єктивні події обмежені в широті охоплення чи взагалі відсутні. Роман складається з безперервного потоку свідомості персонажів і зливи вражень. Хоч зовнішні події займають мало місця в романі, відгук на ці події вражаючий за об'ємом.

Кожен з шести персонажів – Бернард, Сузана, Рода, Дженні, Луї, Невілл – відрізняється від іншого; кожного з них можна розглядати як тип особистості. Бернард є красномовним оповідачем; Сузана – це втілення дружини і матері; Роду можна охарактеризувати як психологічну порожнечу (psychological blank); Дженні представляє тип жінки, яка часто закохується в різних чоловіків; Луї вважають австралійським аутсайдером; Невілл – гомосексуаліст.

Письменниця наділила кожного персонажа характерною рисою, яка час від часу повторюється. Ця риса стає своєрідним символом персонажа. Кожен з них є “прикріпленим” до певної фрази, чи до специфічної поведінки, через які його/її можна впізнати. Бернард виділяється своєю цікавістю до речей і своїм талантом оповідача: “That is, I am a natural coiner of words, blower of bubbles through one thing and another” [12, с. 82]. Сузана – це жінка, яка порівнюється з диким звіром по своїй манері рухатися: “she has the stealthy yet assured movements (even among tables and chairs) of a wild beast” [12, с. 86]. Вона прагне до материнства: “I shall be debased and hide-bound by the bestial and beautiful passion of maternity” [12, с. 94]. Характерною для неї є фраза: “I love, I hate” [12, с. 11]. Характер Роди можна впізнати по її страху перед життям: “an emerging monster” [12, с. 47] і по її сновидінням. Характерна для неї фраза увиразнює її страх перед життям: “the door opens and the tiger leaps” [12, с. 93]. Вона змальована як: “the nymph of the fountain always wet” [12, с. 183]. Дженні можна впізнати по її чуттєвості і прагненню до того, щоб її обожнювали; вона представлена фразою: “I dance. I ripple” [12, с. 13]. 5) Для Луї типовим є почуття соціальної небезпеки, яке пов'язано з його австралійським акцентом і з тим, що його батько банкір. Його фразою: “I am also the tiger, and you the keepers with red-hot bars” [12, с. 92], відкривається прагнення цієї особи бути вільним від своїх комплексів. Так само як і типовою для нього фразою: “the beast is stamping” [12, с. 42]. Крім того, для Луї притаманною ознакою є його асоціація себе з історією, що минула: “I seem already to have lived many thousand years” [12, с. 48]. 6) У характері Невілла втілені риси педантичної, самовпевненої і зухвалої особи. Сам Невілл характеризує себе так: “I hate dangling things, I hate dampish things. I hate wandering and mixing things together” [12, с. 14].

Кожен з персонажів має свою особисту рису характеру. Бернард коротко підсумовує головні відмінності між ними в наступному уривку: “I see Louis, stone-carved, sculptur-

esque; Neville, scissor-cutting, exact; Susan with eyes like lumps of crystal; Jinny dancing like a flame, hot, over dry earth; and Rhoda the nymph of the fountain always wet” [12, с. 117].

Різниця між персонажами опосередковано передана і в перших рядках роману через зорові асоціації, коли вони описують сонце. 1) Бернард демонструє свою уяву, коли він бачить сонце, як “a ring hanging above that quivers and hangs in a loop of light” [12, с. 9]. Дієслово “quivering” і фраза “a loop of light” імплікують його усвідомлення постійного руху і перемін життя. Сузана бачить сонце як: “a slab of pale yellow, spreading away until it meets a purple stripe” [12, с. 9]. Цю асоціацію можна розшифрувати як “осінь” і “плодючість”. Образ Сузани завжди асоціюється зі зрілістю і порами року. Полохлива Рода тільки чує звук, а не бачить сонця: “I hear a sound cheep, chirp; cheep, chirp; going up and down” [12, с. 9]. Образ сонця, який баче Дженні, яскравий і жвавий: “I see a crimson tassel, twisted with golden threads” [12, с. 9]. Луї не бачить сонця, а тільки чує, і ці звуки лякають його: “I hear something stamping. A great beast’s foot is chained. It stamps, and stamps and stamps” [12, с. 9]. Цей образ є символічним для персонажу, який як тигр закритий у клітці, хоче вирватися на волю, але не може, оскільки є зв’язаний своїм минулим. Думки Луї про минуле не залишають його, вони його заповнили і роблять неспроможним вчинити якусь дію: “My roots go down to the depths of the world” [12, с. 18]. На відміну від Луї, Невіллє описує сонце як абсолютно точно мисляча людина: “I see a globe hanging down in a drop against the enormous flanks of some hill” [12, с. 9]. Можна припустити, що “the enormous flanks, of a hill” – це його бачення світу, а “a drop” – це його життя. Не тільки сонце, а й хвилі моря мають велике значення для побудови структури роману. Хоча роман не поділений на глави, читач досить чітко розуміє, що в романі дев’ять частин, в яких відображено різні стадії процесу росту персонажів, від дитинства до старості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кухаренко В. А.* Практикум з стилістики англійської мови / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.
2. *Dick S.* Virginia Woolf (modern Fiction) / S. Dick. – London, 1989. – 112 p.
3. *Dujardin E.* Inner Monologue and the Stream of Consciousness / E. Dujardin. – French Studies Journal, 1953. – P. 116–128.
4. *Goldman J.* The Cambridge Introduction to Virginia Woolf / J. Goldman. – Cambridge University Press, 2001. – 170 p.
5. *Horstein Lilliaa* / Editor. – The Reader’s Companion to World Literature / Lillian Horstein. – N. Y. : Mentor Book, 1956. – 493 p.
6. *Laurence P.* The Reading of Silence: Virginia Woolf in the English Tradition / P. Laurence-Stanford University Press, 1991. – 256 p.
7. *Martin L.* The Dark Places of Psychology: Consciousness in Virginia Woolf’s Major Novel / L. Martin. – Illinois Wesleyan University, 2010. – P. 30–75.
8. *Prince G.* Dictionary of Narratology / G. Prince. – Lincoln : University of Nebraska Press, 2003. – 126 p.
9. *Skrbis N.* Wild Outbursts of Freedom: Reading Virginia Woolf’s Short Fiction / N. Scrabis. – London, 2004. – 216 p.
10. *Woolf V.* A Writer’s Diary / V. Woolf. London, 2003. – 372 p.

11. Zamith M. C. Virginia: Three Century Celebrations / M. C. Zamith, L. Flora. – Porto, 2007. – 176 p.
12. Woolf V. The Waves / Virginia Woolf. – London, 2005. – 216 p.

*Стаття надійшла до редколегії 25.02.2014
Прийнята до друку 04.03.2014*

STREAM OF CONSCIOUSNESS AS A MEANS OF THE PERSONAGES' INNER WORLD DEPICTION (on the material of Virginia Woolf s novel “The Waves”)

Svitlana Avramenko

*Ivan Franko National University in Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000*

The article deals with a complex investigation of Virginia Woolf s creative method and ideas as a theoretician of literature, a novelist, philosopher and literary critic, which are reflected in her most controversial novel “The Waves”.

Keywords: stream of consciousness, interior monologue, absence of plot, sub-personalities, prose-poem, assembling time, epiphany, psychological time.

ПОТОК СОЗНАНИЯ КАК СРЕДСТВО ИЗОБРАЖЕНИЯ ВНУТРЕННЕГО МИРА ПЕРСОНАЖЕЙ (на материале романа Вирджинии Вульф “Волны”)

Светлана Авраменко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000*

Проведено комплексный анализ творческого метода и мыслей Вирджинии Вульф, как теоретика литературы, романиста, философа и литературного критика, который отражен в её наиболее неоднозначном романе “Волны”.

Ключевые слова: поток сознания, внутренний монолог, отсутствие сюжета, субличности, поэзия в прозе, временной монтаж, эпифания, психологическое время.